

BÂBÜRLÜ DEVLETİ'NDE TELİF EDİLEN BİR FIKIH ESERİNDE SİYASETİ ARAMAK: *EL-FETÂVA'L- HİNDİYYE*'DEKİ DEVLET BAŞKANIYLA İLGİLİ HÜKÜMLERE DAİR BİR İNCELEME*

Elif KELEŞ

Kafkas Üniversitesi
elfkls95@gmail.com
0000-0003-2847-0103

Öz

Fürû-i fıkıh metinlerinin İslam siyaset düşüncesine kaynaklık ettiği iddiasını temellendirmeyi hedefleyen bu çalışma Hanefî fıkıh literatüründe nasıl bir siyaset tasavvuru olduğu sorusu üzerine odaklanmıştır. Çalışmada Hanefî fürû-i fıkıh literatürünün temsil gücü yüksek eserlerinden, Bâbürlü hükümdarı Sultan Evrengiz'in (ö. 1658-1707) emriyle Burhânşâhî Şeyh Nizâm (ö. 1090/1679) başkanlığındaki bir heyet tarafından 1664-1672 yılları arasında telif edilen

1

Dîvân *DİSİPLİNLERARASI
ÇALIŞMALAR DERGİSİ*
Araştırma Makalesi

Cilt 29 sayı 57 (2024/2): 1-23
Gön. Tar.: 31.03.2024
Kabul Tar.: 23.12.2024
Yay. Tar.: 31.12.2024
doi: 10.20519/divan.1462043

* Bu çalışma I. Ulusal Siyaset Düşüncesi Sempozyumu Karşılaştırmalı Siyaset Düşüncesi sempozyumunda sunulan "Bâbürlü Devleti'nde Telif Edilen Bir Fıkıh Eserinde Siyaseti Aramak: *el-Fetâva'l-Hindîyye*'deki Devlet Başkanıyla İlgili Hükümlere Dair Bir İnceleme" isimli tebliğin genişletilmiş halidir.

el-Fetâva'l-Hindîyye incelenmiştir. Eserde devlet başkanını ifade etmek amacıyla kullanılan “imâmü'l-müslimîn, imâm, emîrü'l-mü'minîn, emîr, halife, melik ve sultan” kavramlarının yer aldığı meseleler takip edilerek devlet başkanının başa geliş usulü, vasıfları, hak ve vazifeleri, iktidarının sınırları, reaya ile ilişkileri gibi alt sorulara cevap aranmıştır. Böylelikle bir fûrû-i fıkıh eseri olan *el-Âlemgîriyye*'deki devlet başkanı tasavvuru tespit edilmeye çalışılmıştır. Metinde devlet başkanına yönelik somut atıflar cuma ve cenaze namazıyla ilgili meseleler başta olmak üzere zekât, nikâh, talâk, had, siyer, edebü'l-kâdî, ikrah, cinayetler gibi fıkıhın farklı alanlarında yer almıştır. Bu bölümlerde ele alınan meselelerde dönemin siyasal ve hukuki düzenlemelerine dair bazı işaretlere de rastlanmıştır. Çalışmada devlet idaresine işaret eden hükümler bütün olarak ele alınarak *el-Fetâva'l-Hindîyye* özelinde fıkıh-siyaset ilişkisinin ortaya konması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam siyaset düşüncesi, siyasi-fikhi ahkâm, devlet başkanı, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, Bâbürlüler, Evrengzîb.

GİRİŞ

Bu çalışmada fıkıh ahkâmının siyasete dair konularla buluştuğu saha olan “siyasi-fikhi ahkâm”¹ alanı Hanefî fıkıh literatürünün temsil gücü yüksek eserlerinden *el-Fetâva'l-Hindîyye* üzerinden incelenmektedir. *el-Fetâva'l-Hindîyye*'de doğrudan devlet başkanına atıfta bulunulan meseleler üzerinden Hanefî fıkıh literatüründe devlet başkanı tasavvurunun tespit edilmesi hedeflenmektedir. Böylece fûrû-i fıkıh eserlerinin İslam siyaset düşüncesine kaynaklık ettiği iddiası² temellendirilmeye çalışılmaktadır.

el-Fetâva'l-Hindîyye olarak bilinen *el-Fetâva'l-Âlemgîriyye* Bâbürlü hükümdarı Sultan Evrengzîb'in (ö. 1658-1707) Hanefî fıkıh kitaplarındaki görüşlerin tasnif edilerek düzenlenmesini emretmesi üzerine Burhânîpûrlu Şeyh Nizâm (ö. 1090/1679) başkanlığındaki bir heyet tarafından 1664-1672 yılları arasında telif edilmiştir.³ Kaleme alınan bu kitap sayesinde fetva verilecek meselelerin bir araya getirilmesi ve karşılaşılan problemlerin çözümünün kolaylaştırılması amaçlanmıştır.⁴ Mezhepte muteber olan birçok kaynaktan yer alan bilgiler bu eserde bir araya getirilmiştir.⁵ Dolayısıyla eserin, Hanefî fıkıh literatürünün temsil gücü yüksek bir örneğini teşkil ettiği söylenebilir.

Eserde yer alan meseleler incelendiğinde dönemin siyasi yapısı hakkında önemli işaretlere rastlanmaktadır. Dönemin siyasal ve hukuki düzenlemelerinin somut karşılıkları bu eserde göze çarpar.⁶ Söz gelimi *el-Fetâva'l-Hindîyye*'nin telif edilmesini emreden Bâbürlü hükümdarı Evrengzîb'in kendisini konu edinen literatürde dindar bir hükümdar olduğu ve tahta geçtikten sonra İslam'a

1 Özgür Kavak, “İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fûrû-ı Fıkıh Kitapları,” *İslam Siyaset Düşüncesi Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*, ed. Lütfi Sunar ve Özgür Kavak (Ankara: İLEM Kitaplığı, 2018), 266.

2 Kavak, “İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fûrû-ı Fıkıh Kitapları,” 266.

3 Ahmet Özel, “el-Âlemgîriyye,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* 2: 365. Evrengzîb'in eserin yazımı ve düzenlenmesini denetlediği bilinmektedir. Bkz. Aliosman Dağlı, “Bâbürlüler Yükseliş Dönemi Başvuru Kaynaklarından Fetâvâ-yı Hindîyye'nin İncelenmesi” (Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2023), 77-78.

4 Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, 3 cilt (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947), 2: 239.

5 Dağlı, “Bâbürlüler Yükseliş Dönemi Başvuru Kaynaklarından Fetâvâ-yı Hindîyye'nin İncelenmesi,” 125-126.

6 Bu çalışmada her bilginin fiili olarak uygulanıp uygulanmadığına odaklanılmayıp sadece birtakım işaretlere başvurulmuştur.

aykırı bulduğu uygulamaları kaldırdığı anlatılmaktadır.⁷ Ayrıca kaynaklarda kendisinden önce yürürlükten kaldırılan İslamî uygulamaları da geri getirdiğine yönelik bilgiler yer almaktadır. Mesela gayrimüslimlerden alınan cizyenin Ekber Şah tarafından kaldırıldığı, Evrengzîb'in ise cizye almayı tekrar başlattığı bilgisi yer almaktadır.⁸ *el-Fetâva'l-Hindiyye*'nin kitabü's-siyer bölümünde haraç ve öşürün yanı sıra cizye hakkında da geniş bilgilerin yer aldığı⁹ özellikle devlet başkanının cizye koyma yetkisine dair atfların bulunduğu¹⁰ dikkat çekmektedir. Bu durum, *el-Âlemgîriyye*'nin dönemin siyasi yapısına dolaylı da olsa bir etkisinin olduğu ihtimalini taşımaktadır. Yine Evrengzîb'in saray mensuplarının devlet başkanının önünde secde eder vaziyette eğilmelerini yasakladığı nakledilmektedir.¹¹ Buna paralel olarak eserin kitabü'l-kerâhiyye bölümünde devlet başkanını ta'zim ederken dikkat edilmesi gereken davranışlara atfların yer aldığı kısımda sultana secde etmenin günah olduğu belirtilmektedir.¹² Aynı şekilde Bâbürlüleri konu edinen kaynaklarda Bâbürlü hükümdarlarının her biri için bazı unvanların kullanımının tercih edildiği bilgisi yer almaktadır. Mesela Bâbür, Hümayun, Cihangir ve Âlemgir için "padişah"; Ekber için "şehinşah"ın kullanıldığı aktarılmaktadır.¹³ *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de "şehinşah" ibaresinin kullanımı hakkında Mâtürîdî kelâmcısı Ebû İshâk İbrâhim es-Saffâr'ın (ö. 534/1139) usulünden "şehinşahü'l-a`zam" kavramının bir kul için kullanılmasının uygun olmadığı çünkü "şehinşah" kavramın "a`zam" vasfı olmaksızın Allah Teala'nın isimlerinin özelliklerinden olduğu belirtilmektedir.¹⁴ Yine mukaddime bölümünde Evrengzîb için şehinşah ifadesinin zikredilmemesi de Evrengzîb'in bu kavramı kullanmamayı tercih etmesiyle alakalı olarak yorumlanabilir.

7 Michel H. Fisher, *Babürlüler Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, çev. M. Fatih Çalışır (İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2020), 278; J. F. Richards, *Babür Türk İmparatorluğu -Tarih, Kültür Teşkilat-*, çev. Yasin Tekin (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 220-221. Ayrıca bkz. Dağlı, "Babürlüler Yükseliş Dönemi Başvuru Kaynaklarından Fetâvâ-yı Hindiyye'nin İncelenmesi," 36.

8 Bayur, *Hindistan Tarihi*, 2: 286-287; Fisher, *Babürlüler Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, 290. Dağlı "Âlemgir Şah'ın bu vergileri devlet hizmetinde bulunmayan ve askerlik yapmayan Hindulardan aldığı" ifade etmiştir. Bkz. Dağlı, "Babürlüler Yükseliş Dönemi Başvuru Kaynaklarından Fetâvâ-yı Hindiyye'nin İncelenmesi," 143.

9 Burhanpurlu Şeyh Nizâm ve diğerleri, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 6 cilt. (Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1310/1892), 2: 237-247.

10 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 234, 244, 246.

11 Fisher, *Babürlüler Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*, 281.

12 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5: 368.

13 Bayur, *Hindistan Tarihi*, 2: 416.

14 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 281.

Eserde dikkat çeken bir durum ise halife ve sultan arasında ayrımın bulunduğuna işaret eden bazı kullanımların yer almasıdır. Bu kullanımların anlaşılması noktasında dönemin siyasi ilişkilerine bakmak faydalı olmaktadır. Bâbürlülerin hüküm sürdüğü yıllarda diğer büyük Sünni Müslüman devlet Osmanlı'ydı. Bâbürlüler ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkinin dönemden döneme farklılıklar gösterdiği bilinmektedir.¹⁵ Sultan Evrengzîb döneminde ise Osmanlı devleti ile sıcak ilişkilerin bulunmadığı bilgisi yer almaktadır.¹⁶ Bu dönemde iki devlet arasında elçilerin gönderilmemesi dolayısıyla kayıtların olmaması aradaki ilişki hakkında bilgi edinmeyi zorlaştırmaktadır. Sadece Osmanlı padişahı II. Süleyman tarafından sultan Evrengzîb'e bir elçi gönderildiği fakat sultan Evrengzîb'in karşılık vermediği bilgisi Âlemgîr dönemini anlatan *Meâsir-i Âlemgîri*'de¹⁷ yer almaktadır.¹⁸ Bâbürlü hanedanlığına gönderilen Osmanlı elçisinin kabulünün anlatıldığı *Meâsir-i Âlemgîri*'de Osmanlı padişahı için halife kavramının kullanılmayıp "Kayser-i Rum" ifadesinin tercih edilmesi dikkat çekicidir.¹⁹ Yine aynı eserdeki ifadelerden Osmanlı'dan gönderilen elçiyi karşılama merasiminde küçük devletlerin elçilerine yapılan muamelenin benzerinin gösterildiği anlaşılmakta²⁰ ve bu durum farklı şekillerde yorumlanmaktadır. Bayur, bu tavrın muhtemel sebeplerini şöyle özetlemektedir:

"İlk Osmanlı elçisi, Alemgîr'in saltanatının otuz dördüncü yılında gelmiştir. O sırada Osmanlı devleti yenilgiden yenilgiye uğramaktadır. Gönderilen nâme o zamanın anlayışına göre yeter ölçüde saygılı değildir.²¹ II. Süleyman'ın kendine birkaç kere halife demesi hoşsa gitmemiş

15 Fatih Bayram, "Sarı Abdullah Münşeâtında Osmanlı-Babürlü Diplomatik İlişkilerine Dair Mektuplar," 18. *Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler (III. Cilt)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 468-470.

16 Khaliq Ahmad Nizami, "Evrengzîb," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 11: 538.

17 "Âlemgîr, kendi döneminin tarihinin yazılmasını, bilinmeyen sebeplerle yasaklamıştır. Muhammed Sâkî Müsta'id Hân Âlemgîr'in vefatından sonra, bu dönemi özet olarak Meâsir-i Âlemgîri'de kaleme almıştır." Bkz. M. Hanefî Palabıyık, "Hindistan'ın İslâmlaşmasında Orta Asya İslâmı'nın Tesiri," *Orta Asya'da İslam-Temsilden Fobiye*, ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı (Ankara-Türkistan, 2012), II: 962.

18 Hikmet Bayur, "Osmanlı Padişahı II. Süleyman'ın Gurkanlı Padişahı I. Alemgîr (Evrengzîb)'e Mektubu," *Belleten Dergisi* 54 (1950): 272; Azmi Özcan, "Hindistan," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 18: 83.

19 Bayur, "Osmanlı Padişahı II. Süleyman'ın Gurkanlı Padişahı I. Alemgîr (Evrengzîb)'e Mektubu," 272.

20 Bayur, "Osmanlı Padişahı II. Süleyman'ın Gurkanlı Padişahı I. Alemgîr (Evrengzîb)'e Mektubu," 273.

21 Şah Evrengzîb Âlemgîr denmiş künyesinin tamamına yer verilmemiştir. Evrengzîb'in tam künyesi "Ebul-Muzaffer Muhyü'd-din Muhammed Evrengzîb Bahadur ➤

olabilir. Cihad hakkındaki cümlelerin Âlemgîr tarafından bir tariz sayılmış olması mümkündür.”²²

Tüm bunlara ek olarak Evrengzîb’in kendisini Müslüman toplum lideri olarak gördüğü bilgisi de kaynaklarda yer almaktadır.²³ Mekke şerifine fakirlere dağıtması için para göndermesi²⁴ ve ilgili eserin mukaddimesinde Âlemgîr için “emîrül-müminin, reîsü’l-müslimînin” kavramlarının kullanılmasının tercih edilmesi bu çerçevede değerlendirilebilir. Evrengzîb’in halifelik iddiasında bulunduğuna yönelik doğrudan bir bilgiye rastlamasak da Osmanlı hilafetine karşı bu tutumu ve kendisini Müslümanların emîri olarak görmesi *el-Fetâvâ*’da halife ve sultan/imam ayırımına yönelik atıfların nasıl anlaşılması gerektiği hakkında fikir vermektedir.²⁵

1. EL-FETÂVA’L-HİNDİYYE’DE FIKİH VE SİYASET

Çalışmanın ana konusu *el-Fetâva’l-Hindiyye*’de doğrudan atıfta bulunulan meseleler çerçevesinde devlet başkanı tasavvurunu tespit etmektir. Eserde devlet başkanına yönelik atıflar Cuma ve cenaze namazıyla ilgili meseleler olmak üzere zekât, nikâh, talak, had, siyer konuları, lakît, âbık (kaçak köle), büyü’un (satım akdi) ihtikârla ilgili bölümü, edebü’l-kadı, sulh, ikrah, kerâhiyye, ihyâü’l-mevât (ölü arazinin imar ve ıslahı), cinayetler gibi fikhın farklı alanlarında yer almıştır. Eserde devlet başkanının özelliklerinin doğrudan zikredildiği bir başlık bulunmamakta fakat özellikle edebü’l-kadı başlığının içerisinde imamın taşıması gereken

Alemgîr Pâdişah Gazi”dir. Bkz. Bayur, “Osmanlı Padişahı II. Süleyman’ın Gurkanlı Padişahı I. Alemgîr (Evrengzib)’e Mektubu,” 275.

22 Bayur, “Osmanlı Padişahı II. Süleyman’ın Gurkanlı Padişahı I. Alemgîr (Evrengzib)’e Mektubu,” 275.

23 Fisher, *Babürlülür Hindistan’da Bir Türk İmparatorluğu*, 290.

24 Bayur, *Hindistan Tarihi*, 2: 252.

25 Eserde, cenaze namazının bir kere kılınması gerektiği, namazı imamü’l-azam yahut sultan ya da vali veya kadı son olarak da mahalle imamının kıldırması durumunda velinin namazı iade edemeyeceği çünkü bu kimselerin namaz kıldırma konusunda veliden evla oldukları belirtilmektedir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindiyye*, 1: 163. Halife ve sultan arasındaki diğer ayırım ise edebü’l-kadı bölümünde geçmektedir: “Bir beldenin halkı birisinin kadı olması konusunda toplanırlar ve o kişiyi aralarında kadı olarak atarlarsa o kişi kadı olmaz. Şayet bir kişi üzerinde görüş birliğine varırlarsa ve onunla sultan veya halife olması üzerine anlaşma yaparlarsa o kişi sultan ve halife olur. Bu durum Radiyüddin es-Serahsî’nin (ö. 571/1176) *Muhît* isimli eserinde de geçmektedir.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindiyye*, 3: 315.

şartlara yer verilmektedir. Buna göre “İmamın Kureyşli olmasının gerektiği, Haşimi olmasının şart olmadığı ancak Kureyş’ten kimse-
nin bulunmadığı durumlarda adil, emin ve kaza hükümlerini bilen
kişinin devlet başkanı olmaya en layık olduğu” zikredilmektedir.²⁶

Eserde devlet başkanının seçimi ve azli gibi konulara da satır
aralarında yer verilmektedir. Örneğin insanların devlet başkanı
üzerinde görüş birliğine varmaları halinde o kişinin devlet başka-
nı olacağı ifade edildiği bölümde²⁷ aslında bey`atin önemini
 vurgulamaktadır. Yine eserde devlet başkanın azledilmesi ile ilgili
 kayıtların yer alması sultanın azli meselesine yabancı olunmadığı
 şeklinde yorumlanabilir. Nitekim talak bölümünde “sultanın bir
 kişiye bulunduğu beldeden ayrılması halinde karısıyla boşanması
 üzerine yemin ettirmesi meselesine yer verilmiş ardından sultan
 azledilirse bu yeminin düşeceği ifade edilmiştir.²⁸

el-Fetâva'l-Hindîyye'den devlet başkanına mutlak itaatin emre-
 dilmediği de anlaşılmaktadır. Nitekim edebü'l-kadı bölümünde
 kadının âlim veya zalim bir hükümdar tarafından atanabileceği
 zikredildikten sonra sultanın zulmünde ona itaatin caiz olmadığı
 belirtilmektedir.²⁹ Yine bağı meselesinin anlatıldığı bölümde de
 imama zulmü sebebiyle isyan edilmesi durumunda insanların bu
 grupla savaşmasında imama yardım etmelerinin gerekli olmadığı
 ifade edilmektedir.³⁰

2. DEVLET BAŞKANI TASAVVURU

2.1. İlgili Kavramlar

Fıkıh literatüründe, “imâmü'l-müslimîn, imâm, emîrül-
 mü'minîn, emîr, halife ve melik/sultan” tabirleri devlet başkanını
 ifade etmek için kullanılan kavramlar arasında yer almaktadır.³¹

²⁶ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 3: 317.

²⁷ “Bir beldenin halkı birisinin kadı olması konusunda toplanırlar ve o kişiyi aralarında
 kadı olarak atarlarsa o kişi kadı olmaz. Şayet bir kişi üzerinde görüş birliğine var-
 larsa ve onunla sultan veya halife olması üzerine anlaşma yaparlarsa o kişi sultan ve
 halife olur. Bu durum Radiyüddin es-Serahsî'nin *Muhît* isimli eserinde de geçmekte-
 dir.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 3: 315.

²⁸ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 1: 440.

²⁹ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 3: 307.

³⁰ Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 3: 308.

³¹ Kavak, “İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fürû-ı Fıkıh Kitapları,” 268.

Hanefî fıkıh literatürünün temsil gücü yüksek bir örneğini teşkil eden *el-Fetâva'l-Hindiyye* söz konusu olduğunda diğer ibareler yerine “imam” ve “sultan” kavramları tercih edilmektedir. Bununla beraber farklı vesilelerle diğer kullanımlar da karşımıza çıkmaktadır.

el-Fetâva'l-Hindiyye'de “imâmü'l-müslimîn” kavramı devlet başkanını ifade etmek amacıyla nadiren kullanılırken “imam” kelimesi devlet başkanına ilişkin vazifeleri ifade etmek için sıklıkla tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra Hz. Ebubekir'in devlet başkanlığını ifade etmek için de imamet kavramına yer verilmektedir.³² Metinde “emîrü'l-mü'minin” ifadesinin de sınırlı bir kullanımı bulunmaktadır. Bu ifade Hz. Ömer,³³ Hz. Osman,³⁴ Abbâsi halifesi Me'mun³⁵ ve eserin yazılmasını organize eden Bâbürlü hükümdarı Evrengzîb'i³⁶ ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır. “Emîr” kavramı ise devlet başkanı manasında nadiren de olsa yer almaktadır.³⁷ Emîr'in eserde geçtiği yerler incelendiğinde daha çok ordu komutanı veya devlet başkanı tarafından görevlendirilen yöneticiler için tercih edildiği anlaşılmaktadır.³⁸

İmam ve sultan kadar yaygın olmamakla birlikte “halife” kavramı devlet başkanını nitelemek amacıyla *el-Fetâva'l-Hindiyye*'de kullanılmaktadır. Eserde Hz. Ebubekir hakkında “halifetü Resûlillâh”³⁹ aynı şekilde Hz. Ömer'in devlet başkanlığını ifade etmek için de “hilafet” kavramı yer almaktadır.⁴⁰ Bu kullanım metinde halife kavramının dört halife dönemiyle sınırlı görüldüğü şeklinde yorumlanabilir. Halife kelimesi kavramsal karşılığının yanı sıra birinin halefi olma manasındaki kelime anlamına uygun şekilde de kullanılmaktadır. Özellikle namaz bölümünde “imamın yerine geçen

32 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 264. Haccın menâsiklerinin anlatıldığı bahsin Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ederken selamlama adabı ile ilgili bölümünde Hz. Ebubekir için bu ifade kullanılmaktadır.

33 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye* 1: 266.

34 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 81.

35 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 6: 478.

36 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 2

37 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 145, 146; 5: 368.

38 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 145, 149, 192. Eserde devlet başkanının otoritesinin emîrden üstün olduğunu ifade eden atıflar bulunmaktadır. Mesela “Bir belde-nin emîri ölse onun atadığı kadı azl olur. Bu durum halifenin hilafıdır.” denerek halifenin konumuna işaret edilmektedir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 318.

39 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 266.

40 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 264; 6: 468.

kişi"⁴¹ manasında ve edebü'l-kadî bölümünde "kadının yerine geçen kişi"⁴² anlamında kullanımları yer almaktadır.

Eserde "sultan" kavramı genellikle devlet başkanını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra kelimenin sözlük anlamı çerçevesinde geniş bir kullanımı da mevcuttur. Mesela iktidar/güç sahibi (zû sultan),⁴³ köle ile efendi arasındaki ilişki,⁴⁴ talak bahsinde geçtiği üzere karı-koca arasındaki ilişki⁴⁵ bu kullanımlar arasında bulunmaktadır.

*el-Fetâva'l-Hindiyye'*de "melik" ifadesi ise devlet başkanını nitelemek için kullanılan kavramlardan birisidir. Ancak bu kavram genellikle Müslüman olmayan devletlerin başkanını ifade etmek için tercih edilmektedir. Bunun dışında Melik Sencer gibi bu sıfatla meşhur olan kişilerden bahsederken de kullanılmaktadır. Aynı şekilde Karahanlı hükümdarı Tamgaç Han için "el-melikü'l-muzaffer" sıfatı yer almaktadır. Kavramın kullanımını incelediğimizde bu kelimenin dini inanışından bağımsız olarak siyasi liderliği ifade etmek için tercih edildiği söylenebilir.⁴⁶

Bu kavramlara ek olarak metinde devlet başkanını nitelemek amacıyla nadiren de olsa "hakan" ve "padişah" gibi Arapça kökenli olmayan ifadeler karşımıza çıkmaktadır. Padişah kelimesi mukaddimede kendisine övgülerin sunulduğu Bâbürlü hükümdarı Evrengzîb'i nitelemek için kullanılmaktadır.⁴⁷ Evrengzîb'i övmek maksadıyla "reîsu'l-müslimîn, imâmü'l-guzât" gibi ifadeler de yer almaktadır. Bunun yanı sıra Karahanlı hükümdarı Tamgaç Han için "müeyyidü'l-adl, tâcu'l-mille, el-melikü'l-muzaffer, seyfu halifetillah" gibi sıfatlar kullanılmaktadır.⁴⁸

Raşid halifelerden sonra fıkıh ve kelam literatüründe halife kavramı yerine imam kavramının daha yaygın bir şekilde kullanıldığı iddiası⁴⁹ *el-Fetâva'l-Hindiyye'*yi incelediğimizde doğrulanmaktadır. Nitekim Râfizîler'in tekfir edilme sebepleri sıralanırken -onla-

41 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 95, 96, 97,130; 2: 228.

42 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 316.

43 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 83; 4: 57; 6: 374.

44 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 6.

45 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 375.

46 Melik kelimesinin Müslüman devlet başkanı için de kullanılmış olmasının muhtemel olduğu bölüm için bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 6: 400.

47 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 2.

48 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 6: 338.

49 Kavak, "İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fürû-ı Fıkıh Kitapları," 270-271.

rın bânîni bir imamın çıkıp emir ve nehiyleri ta'til edeceği görüşünde olmaları⁵⁰ devlet başkanlığı için imam kelimesinin kullanılıp halife kavramının tercih edilmemesi oldukça anlamlıdır.

el-Fetâva'l-Hindiyye'de yönetilenleri ifade etmek için farklı kullanımlar bulunmaktadır. "Reaya/raiyye"⁵¹ ve "Müslümanlar"⁵² yönetilenlerle ilgili sıklıkla atıfta bulunulan kavramlardır. Hüküm sürülen topraklar esas alınarak "dârülislam, dârülharp, dârüladl, dârülbağy" gibi ifadelere ve bu bölgelerde yaşayan insanlara işaret etmek için "ehlü'l-adl, ehlü'l-bağy, ehlü'l-harb" gibi ibarelere yer verilmektedir. Yine İslam'ın hâkim olduğu yerlerdeki gayrimüslimler ifade etmek için "ehlü'z-zimme"⁵³ zimmi⁵⁴ ve müste'men"⁵⁵ ifadeleri yer almaktadır. Eserde yönetilenlerle ilgili meselelerde "insan" kavramı gibi genel bir kullanım da söz konusudur.⁵⁶

2.2. Devlet Başkanının Başa Geliş Usulü ve Vasıfları

el-Fetâva'l-Hindiyye'de devlet başkanının seçimi veya taşınması gereken özellikler hakkında doğrudan bir bölüm olmasa da satır aralarında imamın vasıfları veya seçimi hakkında bilgiler yer almaktadır. Mesela edebü'l-kadı bahsinde, "İmamın Kureyşli olmasının gerektiği, Haşimi olmasının şart olmadığı ancak Kureyş'ten kimsenin bulunmadığı durumlarda adil, emin ve kaza hükümlerini bilen kişinin devlet başkanı olmaya en layık olduğu" belirtilmektedir.⁵⁷ Bu yargı fıkıh literatürünün tarih içerisindeki gelişimiyle paralellik arz etmektedir.

Yine edebü'l-kadı bahsinde çocuk sultanla alakalı hükümlere de yer verilmektedir. Burada eğer sultan çocuksa onun yaptığı atamaların geçerli olmadığı açıkça belirtilmektedir.⁵⁸ Ayrıca Nesefî'nin fetâvasından şöyle aktarılmaktadır:

"Bir sultan vefat ettiğinde reyanın, yetkinliği olmamasına rağmen sultanın küçük çocuğunun başa geçmesinde ittifak etmesi durumunda kadıların ve hatiplerin halleri ve onların atama işleri ne olur diye bir

50 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 264.

51 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 284; 2: 157; 3: 317, 322, 532.

52 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 146, 191; 2: 196; 3: 308; 4: 258.

53 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 251.

54 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 322; 5: 386.

55 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 184.

56 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 284.

57 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 317.

58 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 317.

soru sorulduğunda şöyle cevap verdi: Bu durumda bir vali üzerinde ittifak edilir. Bu vali onların sultanı olur ve atama işlerini gerçekleştirir. Vali ise ölen sultanın oğluna tabi olup onu ta'zim eder. Ancak hakikatte sultan bu vali olur. *Zehîre*'de de bu şekilde zikredilmektedir.”⁵⁹

Dolayısıyla çocuğun sultanlığının zahirde olduğu anlaşılmalıdır. Bunlara ek olarak çocuk sultan bülüğa erdiğinde sultanlığının yenilenmesi gerektiği de eserde zikredilen diğer önemli noktadır.⁶⁰ Böylece yöneticinin tasarruflarının geçerli olabilmesi için şer'i ilkelere dikkate alındığı anlaşılmaktadır.⁶¹ Çocuk yaşta sultanın başa geçmesi meselesinde devlet işlerini yönetmesi için vali atanması devlet başkanının özellikle kaza hükümlerini bilmesi gerektiğiyle yakından ilişkilidir. Nitekim söz konusu vâfın bulunmadığı ya da yetersiz olduğu durumlarda, bu noksanlığın telafi edilmeye çalışılması şer'î çerçevenin korunmasını sağlama gayreti olarak yorumlanabilmektedir.⁶²

Eserde sultanla alakalı diğer bir atıf ise Cuma namazını kıldırarak kişinin tayin edilmesi mevzusunda yer almaktadır. Buna göre sultanın kadın olması halinde Cuma namazını onun emrettiği birisinin kıldırması gerektiği, kadın sultanın kendisinin kıldıramayacağı *Fethü'l-Kadir*'den aktarılmaktadır.⁶³ Kadın sultanla alakalı bu durum da tıpkı çocuk sultan meselesinde olduğu gibi şer'î çerçevenin gözetilmesi bağlamında değerlendirilebilir.

2.3. Devlet Başkanının Hak ve Vazifeleri, İktidarının Sınırları

el-Fetâva'l-Hindiyye'de ele alınan meseleler içerisinde devlet başkanının hakları ve vazifelerine de temas edilmektedir. İncelenen meselelerden çıkan sonuç devlet başkanının İslam toplumunun en üst siyasi otoritesi, ümmetin koruyucusu ve gözeticisi olmasıdır.⁶⁴ Nitekim eserdeki atıflardan devlet başkanının İslam

59 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 317.

60 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 317.

61 Özgür Kavak, “Hal’ ve İhtilal: İslam Devletlerinde İktidarın El Değiştirmesi Üzerine Bazı Tespitler,” *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 47 (2019/2): 181.

62 Kavak, “Hal ve İhtilal,” 183.

63 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 145; İbnü'l-Hümmam, *Fethü'l-Kadir*, 10 cilt. (Lübnan: Darü'l-Fikr, 1970), 2: 55. *Fethü'l-Kadir*'in yazarı İbnü'l-Hümmam Memlükler idaresinde yaşamaktadır. Memlüklerde kadın sultan olarak Şecerüddür isimli bir sultanın varlığı bilinmektedir. Dolayısıyla o dönemde kadın sultan algısının bulunduğu anlaşılmaktadır.

64 Kavak, “İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fürû-ı Fıkıh Kitapları,” 274. Eserde devlet başkanının toplumdaki siyasi otoritesini gösteren şöyle bir örnek yer ➤

toplumunun en üst siyasi otoritesi kabul edilmesi sebebiyle toplum içindeki problemlerin çözümünde ona belirli bir alanın tanındığı anlaşılmaktadır.⁶⁵ Mesela mefkud bahsinde, mefkudun akrabalarından hayatta kimsenin kalmaması durumunda onun ölümüne hükmedileceği ve bu konuda kararın imamın takdirine bırakılmasının tercih edildiği belirtilmektedir.⁶⁶ Yine iki kişiye ait mülkün arasında kalan bir duvar yıkıldığında mülkün sahiplerinden birisinin duvarı yaptırmaktan kaçınması sebebiyle diğer mülk sahibinin sultana başvuracağı zikredilmektedir. Bu durumda sultanın, dava açan kişinin rızasıyla duvarın yapılmasını emredeceği ve duvarın ücretini ikisinden alacağı ifade edilmektedir.⁶⁷ Bu bağlamda ele alınan örneklerden özellikle karşılıklı rızanın olmadığı meselelerde devlet başkanına müracaat edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁸

Eserde devlet başkanının ümmetin koruyucusu ve gözeticisi olduğuna yönelik atıflar da yer almaktadır. Buna göre imam/sultan, velisi olmayanın velisidir.⁶⁹ Ayrıca devlet başkanı hak sahiplerine haklarını ulaştırmalı⁷⁰ ve tüm tasarruflarında reayanın maslahatı-

almaktadır: “Kâ’be’nin örtüsü, eskise bile onu almak caiz değildir. Ancak sultan onu satın Kâ’benin işleri için kullanabilir.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 2: 459. Aynı şekilde arazisinin sınıın olan bir yeri mülk edinmek isteyen bir kimsenin bu konuda sultana dilekçe yazması ve sultanın da bu dilekçeleri kontrol etmesi devlet başkanının siyasi otoritesine örnek olarak zikredilebilir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 4: 406.

65 “İmam Muhammed *es-Siyerü’l-Kebir*’de şöyle söylemiştir: Geminin kira müddeti geçer ve müste’cir başka gemi bulamazsa kiraya veren kişi de tekrar kiraya vermekten kaçınırsa orada imam mevcut ise bu meseleyi imama götürürler ve imam her gün için kira ücreti tayin edebilir.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 4: 429. İrtifaklarla alakalı bir meselede kişi arazisini başkasına ait bir kanaldan sularsa ve bunu tekrarlarsa sultanın bu kişiyi dövme ya da hapsedme yoluyla te’cip edebileceği zikredilmektedir. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 5: 391.

66 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 2: 300.

67 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 4: 102.

68 Karşılıklı rızaya dayalı olan muhâlaa akdinin sultanın huzurunda yapılmasına gerek olmadığı metinde açıkça ifade edilmektedir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 1: 48.

69 Lakîtin velisinin sultan olduğuna yönelik atıflar için bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 2: 285. Ayrıca lakît hakkında da şöyle ifade edilmektedir: “Lakît, bilerek (amden) öldürülürse imamın diyet üzerine musalaha yapması caizdir. Katili affetmesi caiz değildir. Şayet katili öldürmek isterse bunu da yapabilir.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 2: 289. Bir kimse öldürülürse o kişinin velisi de yoksa sultan onun yerine kısas isteyebilir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 6: 8. Bu konuda diğer bir örnek ise imamın velisi olmayan bir kimsenin öldürülmesi halinde sulh yapabilme yetkisinin olmasıdır. Ebu Yusuf’tan “İmam vâsi gibidir. Vâsi sulha maliktir. Aynı şekilde imam da sulha maliktir.” ifadesi aktarılmaktadır. Bkz. *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 6: 339.

70 Ganîmetlerin taksiminde imamın ganîmetleri hak sahiplerine ulaştırması söz konusu edilmiştir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva’l-Hindîyye*, 1: 191; 2: 211, 212, 214; 3: 93.

nı gözetmelidir.⁷¹ *el-Fetâva'l-Hindiyye'*de zikredilen meselelerden anlaşıldığına göre umumun maslahatını gözetmesi sultanın zaman zaman zor kullanmasını meşru kılmaktadır.⁷²

Eserde devlet başkanının umumu ilgilendiren meselelerde söz hakkının olduğuna yönelik ifadeler yer almaktadır. Mesela bir şehrin surlarının umumun malı olması nedeniyle surlar üzerinde inşa edilen mescitte namaz kılınması mevzusu yer almış ve bu konuda şöyle cevap verileceği belirtilmiştir: “O şehir kuvvet yoluyla fethedilmiş ve mescit de imamın izni ile inşa edilmişse orada namaz kılmak caizdir. Çünkü imamın, yolu mescit olarak belirleme hakkı vardır.”⁷³ Bu durum devlet başkanının üst otoritesine işaret olarak değerlendirilebilir.

Sultan siyasi olarak üst bir otoriteye sahip olmasına rağmen metinde sultanı da bağlayan fikhî hükümlere temas edilmesi⁷⁴ özellikle kaza meselelerinde devlet başkanı ile reaya arasında bir fark olmadığının belirtilmesi oldukça mühimdir.⁷⁵ Sultanın kendi ile

71 “İmam, ehlü'l-harbin veya onlardan bir grubun sulh yapmak istediğini görürse ve bunda Müslümanların maslahatı varsa imamın onlarla sulh yapılmasında bir beis yoktur.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 196.

72 Sultanın Müslümanların maslahatlarını korumak maksadıyla narh koyabileceğine yönelik ifadeler yer almaktadır. “Sultan, ekmeğin yapılmasını şart koşabilir.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 214. Aynı şekilde “büyük nehirlerle kanal yapılması ve kanalların ıslah edilmesi de sultanın görevidir. Sultan, bunları beytülmâlden yaptırır. Ancak beytülmâlde mal yoksa sultan kanal yapılması konusunda Müslümanları icbar edebilir.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5: 389.

73 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 110. Bir beldenin sulh veya kuvvet yoluyla ele geçirilmesinin devlet başkanının o belde üzerindeki tasarruflarına etki ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim eserde şöyle ifade edilmektedir: “Sultan, bir topluluğa dükkânları mescide vakfetmelerine izin verir ve mescitleri artırmalarını emrederse bu durumda bakılır: O yer, kuvvet yoluyla fethedilmiş ve yoldan geçenlere zarar vermiyorsa sultanın emri caizdir. Çünkü kuvvet yoluyla fethedilen beldeler savaşa katılan kimselerin malıdır böylece orada sultanın emri caiz olur. Ancak bir yer sulh yoluyla alınmışsa orada yaşayan halkın mülkü olarak kalır. Dolayısıyla sultanın orası hakkında emri geçerli değildir. Radyüddin es-Serahsî'nin *Muhît* isimli eserinde de bu şekilde geçmektedir.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 457.

74 Kitabü'n-nikâh bahsinde şöyle bir örnek zikredilmektedir: “Bülüğa ulaşmış ve akıl sağlığı yerinde olan bir kızı babası veya sultan kızın izni olmadan nikâhlarsa kız, bekâr veya dul olsa da bu nikâh caiz olmaz. Bu durumda nikâh mevkuf olur. Kızın onayına ihtiyaç vardır. Kız izin verirse geçerli, vermezse nikâh batul olur.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 287. Yine kitabü's-sulh bölümünde imamın yetkilerinin sınırsız olmadığına yönelik şöyle bir örnek zikredilmektedir: “İmam veya kadı hamr içen birisiyle ondan mal almak ve onu affetmek üzere sulh yapsa bu sulh geçerli olmaz ve o mal şarap içen kişiye geri verilir. Kâdîhan'ın fetvasında da bu şekilde zikredilmektedir.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 4: 283. Ayrıca bkz. Kâdîhan, *el-Fetâvâ*, 3 cilt (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 2: 576.

75 Kadının hüküm verirken uyması gereken kuralların anlatıldığı bölümde onun karşısındaki kişilere eşit muamelede bulunması gerektiği vurgulanmış, baba ile oğul, ➤

ilgili meselelerde reaya ile eşit olması hakkındaki en önemli örneklerden birisi kitabü'n-nikâh bölümünde geçmektedir. Buna göre kadı, küçük bir kızı kendisi ile nikâhlarsa bu nikâh velisiz bir nikâh akdi olur. Aynı şekilde vali ve halife de küçük bir kızı kendileri ile nikâhlarsa bu akid velisiz nikâh akdi olur. Çünkü kadı, vali ve halife kendi hakları konusunda reaya gibidirler.⁷⁶

el-Fetâva'l-Hindiyye' de imamın zulme düşmemesi ve adaletten ayrılmaması gerektiğine işaret edilmekte böylece iktidarının sınırları da çizilmektedir.⁷⁷ Özellikle bâğîlerle ilgili meselelerde bu konu hakkında somut atıflar bulunmaktadır. Bu atıflardan biri şöyledir:

“Müslümanlar bir imam üzerinde ittifak eder ve ona güvenirlirken bu Müslümanlardan bir topluluk imama karşı çıkıp isyan ederse onlar ehl-i bağı olurlar. Ancak bunlar imamın kendilerine zulmünden dolayı ona karşı çıkarlarsa bâğî olmazlar. İmamın onlara karşı zulmünü terk etmesi gerekir. Böyle bir durumda -imamın zulmü sebebiyle isyan edildiğinde- insanların imama yardım etmesi gerekmez. Çünkü imama yardım etmek zulme yardım etmektir. Aynı şekilde o gruba da yardım etmeleri gerekmez. Çünkü onlara yardım edilmesi imamdan ayrılmaya yardım etmektedir.”⁷⁸

Böylece devlet başkanına mutlak itaatin gerekmediği, itaat için adaletten ayrılmamak gibi bazı şartların arandığı anlaşılmaktadır. Nitekim eserde devlet başkanına itaatin vurgulandığı ancak zulmünde ona itaatin caiz olmadığı da ifade edilmektedir.⁷⁹

halife ile reaya arasında eşit muamelede bulunulması gerektiği zikredilmiştir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 322; Ayrıca, kadının sultanın lehine de aleyhine de hükümde bulunmasının caiz olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 319.

76 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 284.

77 Mesela “Bir kişi sultana kendi lehine hüküm vermesi veya başka bir işi için hediye verirse bu, veren için de alan için de haramdır.” hükmü yer almakta böylece sultanın adaletten ayrılmaması gerektiğine işaret edilmektedir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 332. Diğer bir örnek ise Hassaf'ın *Edebü'l-kadı* isimli eserinde de geçtiği üzere “sultan bir beldeye kadı olmaya uygun biri varken yetkinliği olmayan birisini kadı olarak atarsa tüm suç/günah sultanın olur.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 311.

78 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 308. “Ehli kıbleden bir grup sultana zulmünden dolayı savaş açarsa sultanın zulmünü terk etmesi gerekir. Eğer sultan zulmünden vazgeçmezse bu grup sultana savaş açar. Bu durumda insanların onlara da sultana da yardım etmesi gerekmez.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 284.

79 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 307.

3. DEVLET BAŞKANINA ATIFLA ELE ALINAN FIKHÎ MESELELER

*el-Fetâva'l-Hindîyye'*de fıkın ibâdât, muâmelât ve ukûbât gibi farklı alanlarında devlet başkanının siyasi otoritesi, hak ve vazifeleri, iktidarının sınırları hakkında pek çok örnek yer almaktadır. Bu başlık altında devlet başkanı tasavvuruna dair eserde yer alan belli başlı meseleler üzerinde durulacaktır. Bunların başında Cuma namazı gelmektedir. *el-Fetâva'l-Hindîyye'*ye göre Cuma namazının edasının şartlarından birisi onu -adil veya zalim fark etmeksizin- sultanın kendisinin veya onun yetkilendirdiği birisinin kıldırmasıdır. Eserde, Radyüddin es-Serahsî'nin *Muhîl'*inden aktarıldığına göre Cuma namazını sultanın veya naibinin izninin olmadığı birisinin kıldırması caiz değildir.⁸⁰

Cenaze namazını kıldırma konusunda da devlet başkanına önemli atıflar yer almaktadır. Buna göre Ebu Hanife, cenaze namazını kıldırma en layık kişinin -cenazeye katılmışsa- el-imâmü'l-a'zam -ki o da halifedir- olduğunu belirtmektedir.⁸¹ Yine cenaze namazının bir kere kılınması gerektiğinin, birden fazla kılınmasının meşru olmadığı anlatıldığı bölümde cenaze namazını imam-ı azam, sultan, vali, kadı veya mahallenin imamının kıldırması durumunda velinin namazı tekrar kılmayacağı çünkü bu kimselerin ondan evla olduğu ifade edilmektedir.⁸² Cuma ve cenaze namazıyla ilgili hükümlerde devlet başkanına yapılan atıflar onun konumunun üstünlüğünü göstermesi açısından önemlidir.

Devlet başkanına yönelik atıfların yoğunlaştığı alanlardan birisi de ceza hukukudur. *el-Fetâva'l-Hindîyye'*de özellikle had cezalarının imam veya naibi tarafından uygulanması gerektiği belirtilmektedir.⁸³ Ta'zir bölümünde de Allah hakkının galip olduğu durum-

80 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 1: 145.

81 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 1: 163.

82 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 1: 163. Cenaze namazının iadesinin keraheti noktasında başka sebepler bulunsa da eserde devlet başkanının kıldırması halinde iade edilemeyeceğinin özellikle zikredilmesi bizim araştırmamız açısından dikkate değerdir.

83 *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 2: 143; 5: 353. İmamın zina hadlerini uygulaması konusunda bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 3: 554. Yol kesme suçundan dolayı imamın had cezasını uygulaması için bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 2: 186-187. Mürtedin öldürülmesinde imamın rolü için bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, 2: 253. Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Hindistan'da altı yüz yıldır had cezasının uygulanmadığını söylemektedir. Ancak bu çalışmada, *Âlemgîriyye'*de yer alan her bilginin fiili olarak tatbik edilmesi meselesine odaklanılmayıp sadece birtakım işaretlere başvurulmuştur. Şah Veliyyullah'ın ifadeleri için bkz. Ahmet Aydın, "Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin Gözüyle 18. Yüzyıl Hint-İslam Dünyası," *Geçmişten Günümüze* ••

larda ta'zirin imam tarafından uygulanacağı ifade edilmektedir.⁸⁴ Mesela sultanın kaçan köleyi hapsedmesinin ta'zir kapsamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır.⁸⁵ Eserde özellikle recm cezasının tatbik edilmesinde imamın rolüne vurgu yapılmaktadır.⁸⁶ Bu bölümdeki ifadelerden had cezalarının uygulanmasında devlet başkanının yetki alanının öncelikli görüldüğü sonucuna ulaşılmaktadır. Efendinin köleye imamın izni olmadan had cezası uygulamayacağı hükmü de bu tespiti teyit etmektedir.⁸⁷

Had cezalarını imamın uygulaması noktasında kazif cezası alan şahitlerin durumuyla alakalı İmam Muhammed'den aktarılan şu ifadeler de dikkat çekicidir:

“Aleyhinde zina etti diye şahitlikte bulunulan bir kimse iki şahit getirir ve bunlar şahitlerden birinin kazif cezası aldığını söylerse kadı bunlara hadlerin kim tarafından uygulandığını sorar. Eğer had, sultan veya onun naibi tarafından tatbik edilmişse had uygulanmış olan bu kişinin şahitliği bâtil olur. Ancak had, imamın izni olmadan reayadan biri tarafından uygulanmışsa bu durumda şahidin şehadeti bâtil olmaz. Bundan dolayı haddin kim tarafından uygulandığını sormak gerekir.”⁸⁸

Eserde kendisi üstünde başka bir siyasi idarecinin bulunmadığı imama, had gerektiren bir iş yapması durumunda had (zina, içki içme, kazif haddi gibi) uygulanmayacağı onun kısas veya maddi tazminatla sorumlu olacağı belirtilmektedir.⁸⁹ Dolayısıyla devlet

Türkiye-Hindistan İlişkileri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler, Hz. Yunus Pustu-Uğur Cenk Deniz İmamoğlu-Aytaç Yürükçü (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 1163-192.

84 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 167.

85 “Bir köleyi yakalayan kişi bu köleyi imama getirirse imam, beyyine olmadan köleyi ondan almaz. İmam köleyi teslim aldıktan sonra onu ta'ziren hapse atar ve kölenin masraflarını beytülmâlden karşılar.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 295. Hâkim eş-Şehid'den nakledildiğine göre “Bir kişi bir köleyi sultana getirirse ve sultan bu köleyi alsa ve hapse atsa ardından birisi kölenin kendisinin olduğunu iddia etse ve bu konuda beyyine getirirse sultan bu kişinin köleyi satmadığına ve hibe etmediğine dair yemin ettirir, sonra köleyi ona teslim eder.” Bkz. *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 295.

86 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 144,150. Zina eden kimsenin suçunu ikrar etmesi halinde recm cezasının tatbik edilmesinde ilk taşın imam tarafından atılması gerektiği belirtilmekte böylece devlet başkanının otoritesine de vurgu yapılmaktadır. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 146.

87 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 147. Ayrıca bkz. Burhâneddin el-Mergînânî, *el-Hidaye*, 4 cilt. (Beirut: Darü İhyai't-Türasi'l-Arabi) 2: 342.

88 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 157. Kazif cezası alan şahitlerin şahitliklerinin geçerli olması konusunda bu haddi sultan veya naibinin uygulaması ile reayadan birisinin uygulaması arasındaki ayrıma yönelik diğer bir örnek için bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 532.

89 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 151.

başkanının konumundan dolayı Allah hakkına taalluk eden suçlarının cezasını uygulayacak kimse bulunmadığı için bu cezaların ona uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Eserde sultanın kul hakkına taalluk eden kısas ve ta'zir suçlarından sorumlu olmasına yönelik özellikle ikrah bölümünde atıflar yer almaktadır. Şöyle ki sultan, birisine bir Müslümanı haksız yere öldürmesi için ikrahta bulunur, aksi halde kendisini öldürmekle tehdit ederse ve bu sebeple o kişi söz konusu Müslümanı öldürürse Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre sultana kısas, öldüren kişiye ise ta'zir cezası gerekir.⁹⁰

Devlet başkanının maddi tazminatla yükümlü olmasına yönelik dava bölümünde atıflar yer almaktadır:

"Bir kişi başkasının, malını almasını emrettiğini iddia ederse şayet emreden sultan ise bu dava geçerlidir. Ancak sultan dışında birisiyse emredene bir şey gerekmez. *Hulasa'* da da bu şekilde zikredilmektedir.⁹¹ Aynı şekilde şayet me'mur için dava açıldığında emreden sultansa me'mur için dava sahih olmaz. Emreden sultan değilse bu dava geçerli olur. İmamın salt emri ikrah yerine geçmektedir. *Hizânetü'l-Müftîn* de bu şekildedir."⁹²

Devlet başkanının salt emrinin ikrah olarak değerlendirilmesi onun sözünün kıymetine işaret etmesi açısından önemlidir.⁹³ Ayrıca burada dikkat çeken diğer bir nokta devlet başkanının mali tasarruflarından sorumlu tutulabileceğine böylece fikhî hükümlerde sultanın da reaya ile eşit olduğuna atıf yapılmasıdır.

Mevat arazinin ihya edilme yoluyla temellük meselesinde imamın iznine ihtiyaç duyulması da devlet başkanının toplumdaki otoritesine yönelik diğer bir işarettir. Nitekim Ebu Hanife'den aktarıldığına göre mevat arazinin birinin mülkü olabilmesi için imamın izni gerekmektedir.⁹⁴ Böylece devlet başkanının toplumdaki kargaşayı önleme ve düzeni sağlama vasfının olduğu da anlaşılmaktadır.

Sultanın toplumda üst otorite kabul edilmesi sebebiyle tazim edilmesi gerektiğine de işaret edilmektedir. Bu çerçevede eserde devlet başkanını tazim ederken dikkat edilmesi gereken sınırlar

90 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 169.

91 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 4: 8.

92 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 4: 8.

93 Devlet başkanının emrinin ikrah olarak kabul edilmesiyle alakalı diğer bir ifade için bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5: 35.

94 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5: 387. İmameyn'e göre ise kişinin kendi ihyası ile mülkiyet gerçekleşir. Yani imamın iznine ihtiyaç yoktur. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5: 386.

zikredilmektedir. Mesela Semerkand âlimlerinin şu görüşüne yer verilmektedir: “Bir kişi âlim bir şahsın veya adil bir sultanın elini ilminden veya adaletinden dolayı öperse bunda bir beis yoktur, âlimin ve adil bir sultanın elinin öpülmesi caizdir.”⁹⁵

İslam beldelerinin sınırlarını güzelleştirmesi ve güvenliğini sağlması,⁹⁶ bir yere asker göndereceği zaman harp işlerinden anlayan komutan ataması,⁹⁷ tenfilde⁹⁸ bulunması⁹⁹ ganimet malı taksim etmesi,¹⁰⁰ gayr-i müslimler için cizye koyması,¹⁰¹ umuma ait olan arazilerin bakımını yaptırması¹⁰² vergi alma işleriyle ilgilenmesi,¹⁰³ müderris veya müftünün ihtiyaçlarını karşılaması¹⁰⁴ sultanın/imamın vazife alanları olarak eserde zikredilmektedir.

*el-Fetâva'l-Hindiyye'*de fethedilen yerlerde devlet başkanının tasarrufları ve yetkilerine atflar da yer almaktadır. Mesela şöyle bir örnek zikredilmektedir:

“Sulh yoluyla ve cizye karşılığında ele geçirilen topraklar haraç arazisidir. Kuvvet kullanılarak fethedilen ve imam tarafından savaşa katılanlar arasında paylaşılan topraklar ise öşür arazileridir. Yine kuvvet kullanılarak fethedilen ve imamın kendileri hakkında bir hüküm vermesinden önce halkın Müslüman olduğu topraklarda ise imamın tercih hakkı vardır. İsterse savaşa katılanlar arasında onu taksim eder böylece öşür arazisi olur, isterse de beldenin halkına verir. O beldenin halkına verirse imam isterse orası için öşür isterse de haraç koyar. Kâdihan'ın *Fetâva'*sında da bu şekildedir.”¹⁰⁵

Devlet başkanın görevleri arasında İslam'ın hükümlerinin uygulanmasının da yer aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim devlet başkanının bir beldede sünnet olmayı terk eden kimselerle savaşaacağı

95 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5: 369.

96 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 192.

97 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 192.

98 “Savaştan önce askeri teşvik etmek ya da büyük yararlılık gösterenleri savaştan sonra ödüllendirmek amacıyla ganimet payları yanında fazladan mal vermeyi ifade eden fıkıh terimi.” Bkz. Ahmet Yaman, “Tenfil,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 40: 451.

99 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 217.

100 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 211, 212, 214, 217; 3: 93.

101 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 284.

102 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5: 389, 406; 6: 40, 41, 44, 45.

103 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 239, 240; 5: 436; 6: 416. Eserde imamın zekât/öşür toplaması için birilerini görevlendirdiği ifade edilmektedir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1: 183, 188.

104 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 309.

105 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 237. Ayrıca bkz. Kâdihan, *el-Fetâva*, 1: 237.

açıkça ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Bu da devlet başkanının dinin muhafaza ve tatbikindeki merkezi rolünü göstermektedir.

Sultanın umumun maslahatlarını gözetmesi konusunda da *el-Fetâva'l-Hindiyye'*de somut örnekler yer almaktadır.¹⁰⁷ Bu çerçevede şöyle bir örnek zikredilmektedir:

“Bir kimse umuma ait bir yola taş koyar, orada bina veya gölgelik yapar ve bunları imamın izni dışında yaparsa ve birilerine mali bir zarar verirse tazminle sorumlu olur. İmamın izni ile yaparsa tazminle sorumlu olmaz. Bu konuda âlimlerimizden şöyle zikredilmektedir: İmamın yolun geniş olması sebebiyle umuma zarar vermeyecekse izin vermesi caizdir. Ancak yolun dar olması sebebiyle umumun zarar göreceği bir işte izin vermesi mübah değildir.”¹⁰⁸

Böylece devlet başkanının Müslümanların maslahatını gözetmesi gerektiği ancak bu konuda yetkilerinin sınırsız olmadığı da anlaşılmaktadır.

Bâğilerle ilgili bölümde hem devlet başkanının yükümlülüklerinden hem de Müslümanların devlet başkanına karşı sorumluluklarından bahsedilmektedir.¹⁰⁹ Buna göre bir grup, âdil bir imama karşı çıkıp isyan eder, hak olanın kendileri olduğunu ve velayet hakkının da kendilerinde olduğunu iddia ederse imamın bu kimşelerle savaşıması, gücü yetenlerin de bu konuda imama yardım etmesi gerekmektedir.¹¹⁰ Siyasal bir düzenin kurulması ve sürdürülmesinde meşru devlet başkanının ehemmiyeti ve reayanın konumu da böylece belirlenmiş olmaktadır.

*el-Fetâva'l-Hindiyye'*de zikredilen imamın/sultanın vazifeleri ve yetkilerinden bir diğeri ise kadı ve yöneticilerin atama-azil iş-

106 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 6: 444.

107 “Bir kişi yola imamdan izinsiz dükkân vb. yaparsa insanlar o yapılan şeyi Müslümanlara zarar verse de vermese de yıkabilirler. Bu noktada Müslüman erkeklerin, kâfirlerin ve kadınların hakkı eşittir.” Bkz. *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 6: 40. Yine irtifaklarla alakalı bölümde sultanın umuma zarar vermeksizin onların gözetimini yapma hakkının olduğu belirtilmektedir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 5: 406.

108 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 6: 41.

109 Mesela “Müslümanlardan bir grup imama itaatten ayrılır ve bir bölgeyi ele geçirirlerse imam onları cemaate dönmeye davet eder, içlerindeki şüpheyi gidermeye çalışır, tövbe etmeleri noktasında teşvik eder. Ancak bu durum imam için vacip değildir.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 283.

110 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 308. Sultanın, velayet hakkının kendilerinde olduğunu iddia eden bir grupla savaşıması gerektiği ve insanların da ona yardım etmesi gerektiğine yönelik diğer bir atf için bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2: 284.

lemlerini yürütmesidir.¹¹¹ Eserde bir belde halkının bir kişinin kadı olması konusunda toplanmaları ve o kişiyi kadı olarak kabul etmeleri durumunda onun kadı olmayacağı nakledilmekte¹¹² böylece özellikle atama-azil işlerinde devlet başkanın otoritesinin kabul edilmesinin toplumdaki kargaşanın önüne geçmeyle bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. Eserde halifenin valiye “Dilediğin kişiyi kadı olarak atayabilirsin.” şeklinde yetki vermesinin ise mümkün olduğu belirtilmektedir.¹¹³ Devlet başkanının yaptığı atama ile bir yöneticinin yaptığı atama arasında ise fark gözetilmektedir. Buna göre halife öldüğünde onun atadığı kadı ve valiler oldukları hal üzere kalırken¹¹⁴ bir beldenin emîri öldüğünde onun atadığı kadılar azlolanmaktadır.¹¹⁵ Halifenin otoritesine ve onun toplumda asıl konumunda olduğuna işaret eden diğer bir örnek ise kadının halife tarafından atanması halinde emîrin kaza meseleleriyle ilgili hüküm verememesi, hatta emîr, kazada bulunursa onun hükmünün geçerli olmamasıdır.¹¹⁶

SONUÇ

Bu çalışmada bir fûrî-ı fıkıh kitabı özelinde devlet başkanıyla ilgili meselelerin incelenebileceği hususu belirgin kılınmaya çalışılmış böylece fûrû-i fıkıh eserlerinin İslam siyaset düşüncesine kaynaklık ettiği iddiasının temellendirilmesi hedeflenmiştir. Bu amaçla Bâbürlüler döneminde kaleme alınan bir fûrû-i fıkıh kitabı olan *el-Fetâva'l-Hindiyye*'deki devlet başkanına yönelik atıflar ele alınmıştır.

Kitapta devlet başkanının başa geliş usulü, vasıfları, hak ve vazifeleri, iktidarının sınırları gibi İslam siyaset düşüncesinin konusu olan pek çok mesele farklı vesilelerle ortaya çıkmıştır. Karşılıklı rızanın bulunmadığı hadiselerde devlet başkanına başvurulması,

111 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 307, 311, 315, 316, 317, 318.

112 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 315.

113 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 317.

114 Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 317.

115 “Aynı şekilde bir kadı ölür veya azledilirse onun yerine geçen kadı da (halifesi) azl olur.” Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 317-318.

116 Ebu Yusuf'tan nakledilen bir görüşe göre halife tarafından atanan kadı ölürse emîr, kadı ataması yapamaz. Bu emîr öşür ve haraçla görevli olsa da hüküm bu şekildedir. Bkz. Şeyh Nizâm, *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 3: 318.

devlet başkanının velisi olmayanların velisi olması, umumun maslahatını gözetmesi ve bu gaye ile zaman zaman zor kullanması, İslami hükümleri tatbik etmesi, yöneticilerin atama ve azil işlerini üstlenmesi gibi konular incelendiğinde devlet başkanının ümmetin gözeticisi ve koruyucusu dolayısıyla İslam toplumunun en üst siyasi otoritesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Devlet başkanının siyasi olarak üst bir otoriteye sahip olduğu anlaşılrsa da eserde onu bağlayan fikhî hükümlere yer verilmesi özellikle kaza meselelerinde sultan ile reaya arasında bir farkın olmadığının belirtilmesi oldukça önemlidir. Nitekim *el-Âlemgîriyye*'de devlet başkanına atıfla ele alınan meseleler incelendiğinde sultanın/imamın gerekli sıfatları (adil, emin, kaza hükümlerini bilen) taşımaması durumunda (çocuk sultan) atama gibi işlemleri gerçekleştirilmesi için vali veya vezir gibi devlet adamlarının görevlendirileceği belirtilmektedir. Bu durum ulemanın devlet işlerinde şer'i çerçeveyi korumaya çalıştığı şeklinde anlaşılır. Yine itaat için sultanın/imamın adaletten ayrılmaması ve zulmetmemesi şartlarını taşıması gerektiği vurgusu da devlet başkanının iktidarının sınırları hakkında bilgi vermektedir. Dolayısıyla dönemin devlet başkanı olan Sultan Evrengzîb'in emriyle kaleme alınan bir fûrû-i fikh eserinde dahi sultana itaatin sınırlarının çizilebildiği görülmektedir. Bu durum da çağdaş yazarlar tarafından kaleme alınan "ulemanın siyasete müdahil olmadığı" veya "ulemanın sessiz kaldığı" yönündeki iddiaların sorgulanmasını gerektirmektedir. Eserde devlet başkanına yönelik atıflar bütün olarak değerlendirildiğinde yönetimle alakalı meselelere doğrudan veya dolaylı olarak yer verildiği görülmekte böylece fûrû-ı fikh eserlerinin müstakil bir siyasi düşünce kaynağı olduğu iddiası desteklenmektedir.

KAYNAKÇA

Aydın, Ahmet. "Şah Veliiyullah ed-Dihlevî'nin Gözüyle 18. Yüzyıl Hint-İslam Dünyası." *Geçmişten Günümüze Türkiye-Hindistan İlişkileri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, haz. Yunus Pustu-Uğur Cenk Deniz İmamoglu-Aytaç Yürükçü, 1163-192. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.

Bayram, Fatih. "Sarı Abdullah Münşeâtında Osmanlı-Babürlü Diplomatik İlişkilerine Dair Mektuplar." *18. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler (III. Cilt)*. (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022): 467-477.

- Bayur, Y. Hikmet. *Hindistan Tarihi*, 3 cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.
- Bayur, Y. Hikmet. "Osmanlı Padişahı II. Süleyman'ın Gurkanlı Padişahı I. Alemgir (Evrengzib)'e Mektubu." *Belleter Dergisi* 54 (1950): 269-285.
- Burhanpurlu Şeyh Nizâm ve diğerleri. *el-Fetâva'l-Hindîyye*. 6 cilt. Bulak: Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1892.
- Dağlı, Aliosman. "Babürlüler Yükseliş Dönemi Başvuru Kaynaklarından Fetâvâ-yı Hindîyye'nin İncelenmesi." Doktora Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2023.
- el-Mergînânî, Burhâneddin. *el-Hidaye*. 4 cilt. Beyrut: Darü'l-hyâi't-Türâsi'l-Arabi.
- Fisher, Michel H. *Babürlüler Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu*. Çev. M. Fatih Çalışır. İstanbul: Kronik Yayıncılık, 2020.
- İbnü'l-Hümmam. *Fethü'l-Kadir*, 10 cilt. Lübnan: Darü'l-Fikr, 1970.
- Kâdîhan. *el-Fetâvâ*, 3 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Kavak, Özgür. "İslam Siyaset Düşüncesi Kaynağı Olarak Fürû-ı Fıkıh Kitapları." *İslam Siyaset Düşüncesi Adil Devlet, Erdemli Şehir, Mükellef İnsan*, ed. Lütfi Sunar ve Özgür Kavak, 265-294. Ankara: İlem Kitaplığı, 2018.
- Kavak, Özgür. "Hal' ve İhtilal: İslam Devletlerinde İktidarın El Değiştirmesi Üzerine Bazı Tespitler." *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 47 (2019/2): 141-196.
- Nizami, Khaliq Ahmad. "Evrengzîb." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11: 537-539.
- Özcan, Azmi. "Hindistan." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18: 81-85.
- Özel, Ahmed. "el-Âlemgîriyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2: 365-366.
- Palabıyık, M. Hanefi. "Hindistan'ın İslâmlaşmasında Orta Asya İslâmı'nın Tesiri." *Orta Asya'da İslam-Temsilden Fobiye*, ed. Muhammed Savaş Kafkasyalı, 925-980. Ankara-Türkistan, 2012.
- Richards, J. F. *Babür Türk İmparatorluğu -Tarih, Kültür Teşkilat-*. Çev. Yasin Tekin. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Yaman, Ahmet. "Tenfil." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 40: 451-452.

SEARCHING FOR POLITICS IN A WORK OF FIQH AUTHORED DURING THE MUGHAL EMPIRE: AN ANALYSIS OF THE RULINGS REGARDING THE HEAD OF STATE IN AL-FATĀWĀ AL-HINDIYYA

Abstract

This study aims to demonstrate that works of furū al-fiqh (substantive fiqh) can serve as valuable sources of Islamic political thought, with a particular focus on the political dimensions of Hanafī fiqh literature. The paper examines *al-Fatāwā al-Hindiyya*, one of the most representative texts in Hanafī fiqh, compiled between 1664 and 1672 by a committee led by Shaykh Nizām of Burhānpūr (d. 1090/1679) under the orders of the Mughal Emperor Sultan Aurangzeb (r. 1658-1707). The text traces the use of terms such as “imām al-muslimīn,” “imām,” “amīr al-mu’minīn,” “amīr,” “khalīfa,” “malik,” and “sultan” to refer to the head of state. Through a close reading of these terms, this paper explores key questions concerning the political role of the ruler, including how the head of state attains power, his qualifications, rights, duties, the limits of his authority, and his relations with the subjects. Through this analysis, the paper seeks to uncover the conception of the head of state within this important text of furū al-fiqh also known as al-Alamgīriyya.

References to the head of state appear throughout various areas of fiqh, such as zakat, nikāh, talāq, ḥadīth, siyar, adab al-qadi, ikrah, and homicide, with particular emphasis on issues related to Friday and funeral prayers. These discussions reflect both the political and legal norms of the period. The paper aims to explore the relationship between fiqh and politics in *al-Fatāwā al-Hindiyya*, tracing the rulings that collectively point to the administration of the state.

Keywords: Islamic Political Thought, Politico-Juridical Rulings (Ahkām), Head of State, *al-Fatāwā al-Hindiyya*, The Mughal Empire, Aurangzeb Alamgir.